

Z ODKAZOV NAŠEJ MINULOSTI

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Čitateľovi sa dostáva do rúk číslo časopisu *Filozofia* prezentujúce ďalšie príspevky z oblasti výskumu nášho ideového dedičstva. Sú súčasťou koncentrovaného úsilia našich historikov filozofie pripraviť syntetické dielo venované dejinám filozofického myslenia na Slovensku. Súčasný stav prác dáva reálne možnosti splniť stanovený cieľ, ukončiť a odovzdať do tlače prvý zväzok v priebehu budúceho roku a sústrediť sily na prípravu druhého zväzku [viď celkový projekt diela: *Filozofia* roč. 36, 1981, č. 6, s. 714—717]. Súčasne poskytuje možnosť overiť si správnosť a možnosť teoretických a metodologických východísk, prediskutovaných a formulovaných v prípravnom štádiu výskumu. V tejto súvislosti bude azda vhodné rekapitulovať niektoré ťažiskové problémy, spojené s tak rozsiahlym a náročným podujatím a premietnuť ich riešenie do výsledkov, ktoré sa v tomto smere dosiahli.

Predovšetkým treba znova zdôrazniť, že projekt syntetického spracovania dejín filozofického myslenia na Slovensku nám nespadol — ako sa hovorí — rovno na dľaň. Predchádzali mu dlhoročné úvahy, diskusie, seriózne námety a predovšetkým dlhodobá výskumná práca: dokladom toho sú predovšetkým *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie* (1957) a *Prehľad dejín slovenskej filozofie* (1965) — prvé významné diela, usilujúce o systematický pohľad na vývin našej filozofie z marxistických pozícií, ďalej početné monografie a štúdie venované jednotlivým etapám, resp. ich významnejším predstaviteľom. Keď sme pred tromi rokmi robili celkový prieskum a bilancovali dosiahnuté výsledky, mohli sme konštatovať, že dozrel čas na podujatie, ktorého výsledkom by bolo syntetické dielo o našom ideovom dedičstve. Pravda, ukázali sa aj viaceré „biele miesta“: vôbec alebo len torzovite preskúmané obdobia, postavy, ideové prúdy a čo viac, ukázala sa naliehavá potreba znova premyslieť a prehodnotiť kľúčové teoretické a metodologické východiská, tvoriace základ alebo „osnovu“ nášho projektu. V mojej stručnej

úvahe chcem zamerať pozornosť práve na otázky spojené so spomínanými bielymi miestami v doterajšom výskumnom materiáli a s domýšľaním teoretických a metodologických aspektov našej práce.

A. Prapravujeme prácu o dejinách filozofického myslenia na *Slovensku* a nie prácu o dejinách *slovenskej filozofie*. Tento zdanlivo nepatrný sématický posun má pre náš celkový prístup k historicko-filozofickému materiálu závažné dôsledky: uvediem niektoré z nich. 1. Sú všeobecne známe pomery na Slovensku po strate národnej slobody našich predkov. Známe je však aj to, že už v 9. storočí, v prvom slovanskom štátnom útvare — vo Veľkej Morave, sa utvárali predpoklady, aby v samotnom strede Európy sa kreoval národ schopný asimilovať a ďalej rozvíjať plody vtedajšej civilizácie budovanej na grécko-rímskom kultúrnom a ideovom dedičstve. Najvýznamnejším historickým činom tohto obdobia bola Cyrilo-Metodejská misia a s ňou spojené zavedenie staroslovianskeho jazyka. Staroslovienčina sa takto stala „... literárnou rečou a v srdci Európy bola povýšená na stupeň kultúrneho jazyka, akým bol jazyk grécky, latinský a hebrejský... Napriek tomu, že literatúra, ktorá vznikla na Veľkej Morave bola svojím obsahom náboženská, predsa obsahuje neobyčajne aktuálnu dobovú problematiku, vášnivo totiž obhajuje slovanské práva jazykové i národné“ [1] — a dodajme, sprostredkúva duchovné plody rímskej a byzantskej vzdelanosti aj našich predkov.

Obdobie od zániku Veľkej Moravy po obdobie renesancie je z ideového hľadiska obdobím stredovekej kultúry a vzdelanosti. Postupne ako sa upevňovala cirkev, inštitucionalizovali sa jej prostriedky a formy pôsobenia, svetonázorový obzor ovplyvňovalo kresťanské náboženské učenie a v sprostredkovanej forme náboženská filozofia. Kozmopolitný charakter stredovekej vzdelanosti limitoval rozvoj národnej kultúry na všetkých úsekoch duchovného života — u nás o to viac, že ho umocňoval národný a sociálny útlak, čo sa prejavovalo pomalým, oneskoreným rozvojom školstva, zakladaním vzdelávacích centier a pod. A predsa už koncom 10. resp. začiatkom 11. storočia vznikajú aj na území Slovenska kláštory, kláštorné, kapitulské a dvorské cirkevné školy, na ktorých sa vyučovala popri kresťanskej vierouke gramatika, rétorika a dialektika (na nižšom stupni), základy matematiky, akustiky a astronómie (na vyššom stupni). Je nesporné, že ich hlavným poslaním bola výchova v duchu kresťanského náboženstva, že ich úroveň je typickým obrazom stredovekého temna, náboženskej bigotnosti, zaostalosti. Ide o skutočne slabé pramienky duchovnej aktivity: na nich však vegetovala celková vzdelanosť, myšlienkový vývin i rezíduá z predchádzajúcich období v celej feudálnej Európe a nakoniec z nich a proti nim sa oddelil prívál renesancie.

Tieto skutočnosti uvádzame preto, aby sme naznačili, ako otázka či písať dejiny slovenskej filozofie, alebo dejiny filozofie na Slovensku súvisí s otázkou *začiatkov* filozofického myslenia u nás. Prvá alternatí-

va nevyhnutne posunuje tento začiatok prinajmenej do obdobia renesancie, ba azda ešte do bližšieho nám obdobia (do začiatkov národného obrodenia). Druhá alternatíva, naopak vyžaduje posun výskumu za-
čiatkov do obdobia Veľkej Moravy, žiada tiež výskum ideového dedič-
stva stredovekej kultúry a vzdelanosti na našom území. Odkrýva nám
tak skutočne biele miesta v našom doterajšom filozoficko-historickom
výskume. Bez ich „vyplnenia“ si ťažko možno predstaviť komplexné
syntetické spracovanie myšlienkového vývinu na Slovensku. Vďaka na-
ším historikom a literátom máme k dispozícii pomerne bohatý pramen-
ný materiál z týchto období. V súčasnej dobe ho pozorne študujeme,
a hľadáme jeho ideovú, filozofickú osnovu, súvislosti s celkovým du-
chovným prúdením na európskom kontinente.

2. Projekt výskumu dejín filozofického myslenia na Slovensku nám
ďalej umožňuje prekonať staronové rozpaky nad otázkou, či do pripra-
vovanej práce zaradiť aj myšlienkový odkaz osobností, ktoré síce majú
slovenský pôvod, dokonca sa k nemu v niektorých prípadoch aj hlásia,
ich práce, názory, postoje viac alebo menej ovplyvňovali duchovné
prúdenie u nás; osobná korešpondencia niektorých svedčí o kontaktoch
so Slovenskom, avšak pôsobili mimo nášho územia, dokonca v zahra-
ničí. Napr. v osobe Jána Horárika, rodáka z Banskej Bystrice, máme
vynikajúceho predstaviteľa progresívnej, radikálnej myšlienkového orien-
tácie, azda najvyhranenejšieho materialistu a ateistu v Uhorsku v prvej
polovici 19. storočia. V jeho prácach sa napájajú utopicko-socialistické
vizio s feuerbachovskou materialistickou a ateistickou filozofiou a pri-
vádzajú ho k revolte proti vládnucej hierarchii a cirkvi (viď najmä jeho
prácu *Boj s hierarchiou a cirkvou*). Aj keď Horárik pôsobil v Pešti,
možno predpokladať, že jeho názory prenikli najmä do radov revolučne
naladenej slovenskej inteligencie (napr. J. Král). Podobne aj v diele Bo-
huslava Šuleka nachádzame progresívne myšlienky, ktoré v širších kon-
textoch vplývali na celkovú duchovnú atmosféru u nás uprostred minu-
lého storočia. Rodák zo Sobotištia pri Myjave, spolužiak L. Štúra na
evanjelickom lýceu v Bratislave aj počas dlhoročného pobytu v dnešnej
Juhoslávii udržiaval kontakty so Slovenskom, o čom svedčia jeho prís-
pevky v slovenských časopisoch i jeho bohatá korešpondencia s po-
prednými národnými buditeľmi (J. Škultéty, Sv. H. Vajanský a ďalší).

3. Pri skúmaní ideového odkazu minulosti, „dešifrovaní“ jeho filo-
zofického podtextu tam, kde nebolo priameho filozofického materiálu, sa
za hlavný pramenný zdroj považovali predovšetkým literárne diela na-
ších spisovateľov a básnikov. Skutočne v týchto dielach neraz cítiť silný
pulz ideových pohybov danej doby, osobné filozofické vyznanie i vplyvy
európskych myšlienkových prúdov. Akosi menšia pozornosť sa veno-
vala skúmaniu myšlienkového odkazu, v ktorom v tej alebo onej podobe
sa odrážali, zvyrazňovali idey stimulujúce, prezentujúce rozvoj novove-
kej vedy, najmä prírodovedy. Nemáme na mysli práce napr. filozofov
trnavskej univerzity alebo prešovskej školy, v ktorých tieto idey majú

síce svojráznu, predsa však evidentnú podobu dobových zápasov v tejto oblasti (napr. presadzovanie heliocentrizmu proti ptolemajovskej kozmológii, idey atomizmu a pod.). Ide nám o práce a činnosti napr. na pôde učených spoločností, a najmä o práce našich prírodovedcov, popularizátorov vedy, ktorí najmä v minulom storočí začali aktívne zasahovať do procesu formovania svetonázoru, v ktorom náboženské predstavy boli konfrontované s poznatkami vedy a v ktorom síce v značne rozpornej nekonzistentnej podobe, avšak predsa, kreovali idey materializmu, vedeckého svetonázoru. Aj keď v *Prehľade dejín slovenskej filozofie* sa urobil značný krok vpred v tomto smere (viď napr. kapitolu: *Materialistické tendencie v dielach prírodovedcov 19. storočia*) predsa sa nám zdá, že uvedený pramenný materiál si zaslúži zvýšenú pozornosť, systematickejšie a komplexnejšie spracovanie.

4. V súčasnej dobe máme k dispozícii značný počet prác venovaných výskumu začiatkov a ďalšieho vývinu marxisticko-leninskej filozofie u nás. Napriek tomu sa ukazuje, že aj tu sú ešte biele miesta, že aj tu chýba syntetizujúci pohľad na jednotlivé etapy tohto procesu. Predovšetkým bude potrebné rozšíriť úzky rámec literatúry profesionálneho zamerania a komplexne preskúmať ďalšie materiály (ktoré ponúka napr. stránicka tlač, zjazdové materiály dobové aktuality a pod.) neraz zovšeobecňujúce určité ideové prejavy, nové poznatky z teórie a praxe komunistického hnutia.

B. Spomenul som, že sa hneď v začiatkovej fáze príprav syntetických dejín filozofie na Slovensku ukázala naliehavá potreba znova preskúmať a prehodnotiť niektoré kľúčové teoretické a metodologické východiská, o ktoré sa v prevažnej miere opieral predchádzajúci výskum. V početných diskusiách sa postupne krištalizovala platforma, zahrňujúca všetky pozitívne aspekty uvažovania na túto tému v uplynulých rokoch, a súčasne zaujímajúca postoje k problémom, o ktoré sa dlho viedol spor a ktoré ostávali stále otvorené. Obsiahly výklad širokej palety otázok teoreticko-metodologickej povahy zhrňuje štúdia *Metodologické otázky výskumu dejín filozofického myslenia na Slovensku*, uverejnená v časopise *Filozofia*, roč. 36, 1981, č. 6.

Je potrebné aspoň stručne zrekapitulovať stanoviská, z ktorých sa vychádzalo v spomínaných polemických diskusiách a sporoch. V prvom rade išlo o otázku ako aplikovať základnú poučku marxistického výkladu dejín filozofie ako boja materializmu s idealizmom na dejiny filozofického myslenia na Slovensku. Nebolo sporu o požiadavku sledovať dejiny filozofického myslenia v kontexte spoločenských a triednych zápasov ako dejiny boja materializmu s idealizmom. Avšak pri aplikácii tejto požiadavky na naše pomery sa viac-menej špecifikovali tri stanoviská. Prvé vychádzalo z predpokladu, že naše dejiny filozofie v celom predmarxistickom období vývinu sú príliš chudobné na materialistické názory a postoje, a že teda vývin filozofického myslenia sa odohrával skôr v rámci boja pokrokovejšieho s reakčným v samom idealistickom

tábore. Druhé stanovisko modifikuje predchádzajúce v tom zmysle, že pokiaľ u nás možno hovoriť o boji materializmu s idealizmom, tak iba v tom zmysle, že materialistický tábor bol ďaleko za hranicami — vo Francúzsku, Nemecku a pod. Tretie stanovisko ostro oponuje dvom predchádzajúcim, označuje ich za nevedecké a idealistické. Ako všade inde — dôvodí sa (pravda bez doloženého konkrétneho výskumného materiálu), že aj u nás myšlienkový vývin mal charakter boja materializmu s idealizmom. Popierať túto skutočnosť znamená falšovať našu históriu, zatajovať jej materialistické tradície a pod.

Ide nesporne o zložitú otázku a jej riešenie dlhú dobu stálo v centre pozornosti marxistických historikov filozofie. Obsiahle a vysokokvalifikované diskusie najmä sovietskych súdruhov nám pomohli zaujať stanovisko, ktoré podľa nás zodpovedá špecifickým podmienkam a okolnostiam, za akých sa uskutočňoval vývin filozofického myslenia u nás a za akých sa formovali určité myšlienkové postoje. Z toho stanoviska nám vyplynulo metodologické vodítko, ktoré sa snažíme uplatňovať v našej terajšej práci. Stručne ho možno formulovať nasledovne: v globálnom zmysle slova dejiny filozofie vždy boli a aj sú arénou boja materializmu a idealizmu. Nezmieriteľnosť a nezlučiteľnosť materializmu a idealizmu vo filozofii pramení v zásadne protikladnom riešení základnej filozofickej otázky. Možno povedať, že niet filozofickej otázky, ktorá by stála úplne mimo rámca možnej odpovede na túto základnú filozofickú otázku. Historik filozofie však musí nevyhnutne skúmať historicko-filozofický proces ako mnohotvárnny zložitý útvar so široko diferencovanou škálou rôznych prúdov, smerov, názorov. V konkrétnom prípade „ani jedno učenie (tým skôr prúd, alebo smer) nemožno konkrétne určiť iba tým, že ho zaradíme do niektorého z hlavných smerov“. (T. J. Ojzerman). Z toho vyplýva, že boj materializmu s idealizmom v minulosti nemal vždy konkrétnu podobu boja dvoch jednoznačne vyhranených protikladov, ale prebiehal na pôde boja rozmanitých, viac alebo menej protikladných filozofických smerov (napr. racionalizmu — empirizmu — atomizmu — pluralizmu — scientizmu — antropologizmu a pod.). Úlohou historika filozofie je identifikovať takéto smery, koncepcie, skúmať filozofické postoje obsiahnuté v nich, skúmať úlohu, akú zohrali v boji o spoločenský pokrok, o pokrok vo vedeckom poznaní, skúmať proces ich *polarizácie* vo vzťahu k materializmu a idealizmu na danom stupni ich vývinu, ako aj v ich historicky rozvinutej podobe.

Uvedené metodologické vodítko umožňuje značne diferencovanejší a plastickejší pohľad na naše ideové dedičstvo. V každom prípade prekonáva schémantický staticko-ilustratívny prístup, založený na „vzorkovaní“ názorov koncepcií, podľa známej čierno-bielej schémy. Východiskovým bodom sa stáva výskum smerov, prúdov charakterizujúcich immanentný vývin filozofie danej etapy vôbec, ďalej ich interpretácie, resp. modifikácie v konkrétnych, špecifických podmienkach ich pôsobenia ako reálny odraz pomerov v danej epoche, ako odraz špecifických pre-

javov duchovného života spoločnosti, sociálnych a triednych zápasov, boja za pokrok a nakoniec ako proces ich polarizácie na báze dvoch základných filozofických líní — materializmu a idealizmu. Otvára nám tak pohľad, v ktorom sa odhaľuje bohatstvo duchovného života našich predkov, zložitá atmosféra ideových zápasov, pozoruhodné súvislosti a väzby s myšlienkovým prúdením v celkovom európskom kontexte. Sme presvedčení, že nám umožní posunúť výskum filozofického myslenia na Slovensku o ďalší kvalitatívne vyšší stupeň vpred.